

УДК 378:780–057.87+159.955.4
DOI 10.31654/2663-4902-2019-PP-1-15-20

Гудзь О. А.

старший викладач кафедри теорії музики і вокалу Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

ФЕНОМЕН ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ В КОНТЕКСТІ ВОКАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ

Стаття присвячена визначенню сутності професійної рефлексії майбутнього вчителя музичного мистецтва і особливостям її формування у студентів в процесі вокальної підготовки. Рефлексія розглядається як акмеологічна стратегія формування власної виконавсько-педагогічної Я-концепції, яка вміщує в себе унікальні особливості психологічного проникнення в музичний твір, художньо-естетичного його осягнення і техніко-виконавського втілення його змісту. Професійна рефлексія вчителя музики включає в себе фіксацію, усвідомлення, оцінку і корекцію власного музичного сприйняття, мислення, фізичних дій і художніх засобів виразності, що використовуються в кожен момент часу.

Розглянуто рефлексивний підхід як теоретико-методологічне підґрунтя вокальної підготовки студентів у педагогічних закладах вищої освіти. Рефлексивний підхід до вокальної підготовки майбутніх вчителів музики, а також відповідні йому педагогічні принципи сприяють цілеспрямованому формуванню у студентів рефлексивних здібностей, рефлексивного мислення, рефлексивної суб'єктної позиції з метою пізнання себе й осягнення художньо-образного наповнення музичного мистецтва. Подальші наукові дослідження будуть присвячені проблемі формування професійної рефлексії в процесі вокальної підготовки майбутніх учителів.

Ключові слова: рефлексія, професійна рефлексія, рефлексивний підхід, вокальна підготовка, майбутній учитель музики.

Сучасні тенденції мистецької освіти зумовлюють необхідність упровадження інноваційних та ефективних підходів і принципів до розуміння її сутності, логіки вибудовування освітніх процесів, а також до формування професійної культури фахівців, які у процесі підготовки в педагогічних вишах мають здійснити перехід від репродуктивного засвоєння навчального матеріалу до свідомого, активного, творчого опанування професійною компетентністю.

Пріоритетним напрямком освіти, зокрема в мистецькій галузі, стає становлення суб'єктності, підвищення усвідомленості всіх учасників навчального процесу. У центрі освіти постає суб'єкт, той, хто керує власною діяльністю, як професійною, так і навчальною, який націлений на пізнання себе, власного внутрішнього світу і через це – на пізнання інших людей, суб'єктів власної життєдіяльності, а також навколишнього світу. Відповідно, виникає питання, яким чином підготувати майбутніх фахівців у галузі мистецької освіти до свідомого, активного й творчого саморегулювання, як забезпечити актуалізацію мотивації студента до самопізнання, до якісної і, водночас, адекватної та безперервної оцінки власної професійної діяльності, націленої на самокорекцію і невпинний творчий пошук. Відповіддю на це питання може стати рефлексія, яка була одним із шляхів пізнання світу ще за часів античності.

Актуальність проблематики феномену рефлексії підтверджується тим, що до неї зверталися науковці-філософи (Г. Гегель, І. Кант, Д. Лейбніц, Дж. Локк, Д. Юм та ін.), психологи (О. Алексєєв, О. Анісимов, В. Войтко, Л. Виготський, С. Рубінштейн та ін.), педагоги (І. Зязюн, Н. Гузій, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська та ін.). Також різні аспекти проблеми формування рефлексії звертали на себе увагу дослідників у мистецькій галузі, що пояснюється специфічною здатністю мистецтва, зокрема музичного, звертатися до внутрішнього світу особистості. Формування рефлексії через музичне

мистецтво як шлях до актуальних особистісних та професійних трансформацій особистості, як засіб будування унікальної Я-концепції у процесі становлення особистості визначали Л. Арчажнікова, А. Козир, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька та інші, зокрема у контексті вокальної підготовки Чжан Цзінцзін.

Вокальна підготовка є неодмінною складовою професійного становлення майбутнього вчителя музики. Дослідження різних аспектів вокальної підготовки в контексті діяльності майбутнього вчителя музики ґрунтується на поєднанні традицій національної педагогічної вокальної школи та сучасних інноваційних винаходів. Означеній галузі приділяли увагу такі педагоги та музиканти, як В. Антонюк, В. Багадуров, М. Зоценко, Ф. Ламперті, І. Назаренко, Д. Огороднов, О. Стахович, А. Яковлева та інші.

Актуальність та певний брак розробленості означеної проблеми зумовили вибір теми й мету даної статті: визначити й обґрунтувати сутність, специфіку і принципи формування професійної рефлексії майбутніх учителів музики в процесі вокальної підготовки.

Важливо розуміти, що рефлексія – це полінаукова категорія, феномен, який вивчався філософами, психологами, педагогами. Рефлексія розглядалася вченими і як інтегральна якість особистості, і як психічний процес, і як комплекс здібностей. Рефлексію можна визначити як унікальну здатність особистості підніматися над власною свідомістю, що активізує внутрішні сили особистості, стимулює творчу наснагу, реалізуючи акмеологічний потенціал, який виникає як результат протиставлення реальної та ідеальної Я-концепції (Семенов, Степанов, 1983). Здатність до осмислення, до свідомого й адекватного осягнення процесу та результатів власної діяльності, що визначається як рефлексія, напряду впливає на продуктивну активність мислення особистості, адже на таких засадах відбувається інтеграція мислення з особистісними особливостями суб'єкта, внутрішнім сенсом його існування, на що вказували дослідники-психологи А. Брушлинський, В. Зарецький, Ю. Кулюткін та інші.

Як показує аналіз наукової літератури, рефлексивні процеси відбуваються, переважно, у двох напрямках. Перший націлений на фіксацію успішних дій, а другий – на їхню корекцію, у разі, коли аналіз показав низький рівень ефективності. Крім того, слід розрізняти види рефлексії у часовому вимірі: рефлексія ретроспективна (яка дозволяє аналізувати дії, які вже завершилися), актуальна (яка відбувається у процесі здійснення певного виду діяльності) та перспективна (яка дає змогу передбачити варіанти розвитку подій або проблеми, які можуть виникнути) з метою обрання найефективнішої стратегії [3].

Вказується, що рефлексивний процес має декілька ступенів, які характеризуються такими процесами, як: зупинка мислення, усвідомлення стану, який є на момент зупинки, визначення норм, того, як має бути, узагальнення ситуації, осмислення перспектив [8].

Науковці в галузі педагогічних наук приділяли феномену рефлексії велике значення, зокрема в контексті професійної освіти. Рефлексія (рефлексивна культура, рефлексивна компетентність) визначається як обов'язкова складова професійної майстерності вчителя, яка має незаперечний вплив на всі аспекти педагогічної діяльності [4]. Крім того, наголошується особливий тип мислення педагога, який не може існувати без рефлексії [2]. Саме завдяки рефлексивній націленості мислення педагога реалізується така мета освітнього процесу, як становлення суб'єктності всіх його учасників.

А. Веремчук зазначає, що у структурі професійної діяльності вчителя рефлексія набуває системоутворювального характеру. Рефлексія стає особистісним аспектом його професійної майстерності, адже прийняття педагогом своєї ролі відбувається за умовами її усвідомлення. Якісний рівень педагогічної взаємодії, яку здатен організувати вчитель, знаходиться у прямій залежності з рівнем його рефлексивного самоусвідомлення, яке впливає на рівень емпатії та емоційності, професійної мобільності, а також на загальну ефективність керування процесом уроку. Вважається, що професійна рефлексія педагога, поряд з професійною підготовкою, є психологічним фактором професійної відповідності, адже вибудовування суб'єктних відносин, міжособистісного пізнання, адекватної та своєчасної самооцінки і самокорекції у процесі педагогічної діяльності неможливе без рефлексивності [1].

В галузі мистецької педагогіки рефлексія відіграє провідну роль, адже осягнення твору мистецтва, закладених у нього смислів неможливе без звертання до власного емоційного світу, власної свідомості, досвіду переживань, самопізнання [6]. Сприймаючи музичний твір на професійному рівні, слухач не лише насолоджується його емоційним навантаженням. Він свідомо зіставляє власні світоглядні установки з тим, що відтворюється у музичній мові, тобто вдається до рефлексії з метою проникнення у художній текст, художньо-естетичних значень. Рефлексивні норми, вказує О. Олексюк, визначають особистісну концепцію художньої взаємодії педагога і музиканта з твором музичного мистецтва [5].

Виконання музичного твору як смислоутворювальний аспект уроку музичного мистецтва, як центр мистецької взаємодії, передбачає передавання учням певних унікальних відбитків суб'єктного світу композитора, художнього відтворення його бачення життя. Для цього важливою стає здатність "відрефлексувати" власний досвід, художньо-ціннісні орієнтири, професійні переваги, а також потреби учнів, на основі чого вибудовується стратегія трансляції закладеного змісту. Крім того, вказує Т. Юрова, рефлексія дає змогу оцінити роль музичного мистецтва в духовних процесах і естетичному вихованні учнів, визначити шлях розвитку творчого мислення й формування ціннісного ставлення учнів до музичного мистецтва [11]. Все це уможлиблюється через створення рефлексивного освітнього середовища, яке може побудувати лише фахівець, здатний до професійної рефлексії.

Професійна рефлексія вчителя музичного мистецтва безпосередньо пов'язується з художньою інтерпретацією, виконавською майстерністю, володінням інтонацією та художньо-педагогічною переконливістю. Розуміння інтонації – смислової одиниці музичної мови – неможливе без рефлексивних дій. Саме рефлексія дає змогу формувати власну виконавсько-педагогічну Я-концепцію, яка уміщує в себе унікальні специфічні особливості психологічного проникнення в музичний твір, художньо-естетичного осягнення і технічно-виконавського втілення його змісту. Тобто рефлексія, у такому контексті, включає фіксацію, усвідомлення, оцінку і корекцію власного музичного сприймання, мислення, фізичних дій та художніх засобів виразності, які використовуються у кожний момент часу.

Основою формування професійної рефлексії майбутніх учителів музичного мистецтва може стати спеціально організована вокальна підготовка студента, оскільки саме вона дає змогу осягнути такі аспекти рефлексії, як інтонація, інтерпретація, вокально-виконавська майстерність [10].

У наукових джерелах сентенція "вокальна підготовка" визначається як вокально-педагогічний процес засвоєння історико-теоретичних й дидактичних основ вокальної педагогіки та виконавських умінь, що мають сприяти формуванню необхідного обсягу знань і співацьких навичок у майбутній вокально-педагогічній діяльності студентів [9]. У контексті вокальної підготовки одним з основних понять є співацьке мислення, яке можна обґрунтувати як переведення емоційно-естетичних вражень до категорії технічно-виконавських і вербально-когнітивних понять. Співацьке мислення формується не лише під час занять у класі вокалу, а й під час всебічної, комплексної фахової підготовки. В основі даного типу мислення лежить професійна рефлексія, яка дозволяє студенту здійснювати оцінні операції у процесі технічно-виконавського опанування музичного твору, конкретно у процесі його виконання (оцінюючи себе "ззовні", через реакції слухачів та викладача), під час художньо-вербальної взаємодії зі слухачами та після виконання, аналізуючи результати і визначаючи шляхи корекції.

Оволодіння вокальним мистецтвом, яке відбувається у процесі вокальної підготовки студента, неодмінно вимагає звернення до внутрішнього світу особистості, адже музичним інструментом співака є його голос. Виконуючи вокальний твір, студент має забезпечувати голосом доцільну інтенсивність звучання, темброву палітру, які будуть відповідати емоційно-образному навантаженню музичного твору, а визначення норм та еталонів звучання формується через рефлексивну оцінку себе, своїх особистісних і професійних особливостей, психічних станів і ступеня їх експресивної виразності, унікального набору умінь, здібностей, творчих інтенцій студента. Адже мистецтво співу є складним психологічним актом, як вказують Д. Аспелунд, В. Багадуров, О. Комісаров, Р. Юссон та інші.

Організація вокальної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва буде ефективною за умови цілеспрямованого впровадження теоретико-методологічних засад рефлексивного підходу. Під впровадженням рефлексивного підходу ми маємо на увазі таку організацію процесу опанування студентом вокальної майстерності (у технічно-виконавському та художньо-педагогічному її аспектах), яка сприятиме цілеспрямованому формуванню в студентів рефлексивних здібностей, рефлексивного мислення, рефлексивної суб'єктної позиції з метою пізнання себе (через музичне мистецтво у процесі осягнення, інтерпретації та виконання вокального твору, через взаємодію з педагогами, учнями, колегами) і осягнення художньо-образного наповнення музичного мистецтва (через самоаналіз, усвідомлення власних смислів, психічних процесів тощо).

У процесі вокальної підготовки, за умовами впровадження в неї рефлексивного підходу, акцент робиться на розвиток у студентів здатності бачити себе (як особистість, як педагога, як вокаліста) через рефлексивне дзеркало, роль якого відіграє оточення (інші студенти, учні, викладач), аналізуючи власну ефективність, оцінюючи недоліки, певні труднощі та переваги. Протягом такого навчального процесу студент переходить від епізодичних, ненавмисних, ситуативних проявів рефлексії (частіше після переживання стресових ситуацій, наприклад, у процесі сценічного виступу) до активної та продуктивної рефлексії, використовуючи її цілеспрямовано як акме-стратегію саморозвитку.

Рефлексивна організація вокальної підготовки майбутніх учителів музики ґрунтується на деяких педагогічних принципах, які визначають методико-технологічну базу викладання дисциплін. Такими принципами доцільно вважати: принцип художньо-аксіологічної спрямованості, принцип персоніфікації, принцип художньої комунікації, принцип творчої свободи, принцип взаємозалежності художнього та технічного, принцип зворотного зв'язку, принцип рефлексивної домінантності. Використання означених принципів у процесі організації вокальної підготовки студентів – майбутніх учителів музики сприятиме ефективному творчому розвитку, збільшенню суб'єктності та самостійності студентів, активізації мотивації до саморозвитку і самовдосконалення.

Як висновки зазначимо: вокальна підготовка – це складний та багатоаспектний процес засвоєння історико-теоретичних й дидактичних основ вокальної педагогіки та виконавських умінь; вокальна підготовка майбутнього вчителя музики є ефективним засобом формування професійної рефлексії студентів, що відповідає вимогам вищої професійної освіти і стає запорукою створення ними рефлексивно націленого навчального середовища у процесі майбутньої професійної діяльності; рефлексивний підхід до вокальної підготовки майбутніх учителів музики, а також відповідні до нього педагогічні принципи сприяють цілеспрямованому формуванню в студентів рефлексивних здібностей, рефлексивного мислення, рефлексивної суб'єктної позиції з метою пізнання себе й осягнення художньо-образного наповнення музичного мистецтва. Подальші наукові розвідки з проблеми формування професійної рефлексії в процесі вокальної підготовки майбутніх учителів музики будуть спрямовані на розробку методики і проведення педагогічного експерименту щодо встановлення рівнів сформованості професійної рефлексії в студентів-вокалістів.

Література

1. Веремчук А. М. Рефлексія у педагогічній діяльності. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН*. 2013. Вип. 20. С. 92–102.
2. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учеб. для вузов. Москва: Логос, 2000. 383 с.
3. Ладенко Н. С., Семенов И. Н., Советов А. В. Рефлексивная организация проектировочного мышления. Новосибирск, 1990.
4. Митина Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя. Москва: Логос, 2004. 320 с.
5. Олексюк О. М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: навч. посіб. Київ: Знання України, 2004. 264 с.

6. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ: Освіта Україна, 2008. 274 с.
7. Семенов И. Н., Степанов С. Ю. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвития. *Вопросы психологии*. 1983. №2. С. 35–42.
8. Слободчиков В. И. Становление рефлексивного сознания в раннем онтогенезе. *Проблемы рефлексии: современные комплексные исследования*. Новосибирск, 1987. С. 60–68.
9. Тоцька Л. О. Сучасні тенденції розвитку вокальної підготовки майбутніх учителів музики. *Науковий часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова*. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти: зб. наук. пр. Київ: Вид-во НПУ, 2007. Вип. 5 (10). С. 75–78.
10. Чжан Цзінцзін. Психолого-педагогічні передумови формування рефлексії майбутнього вчителя музики. *Педагогіка та психологія*. Чернівці: Чернівецький національний університет. 2014. С. 166–170.
11. Юрова Т. В. Условия развития педагогической рефлексии учителя музыки в процессе повышения квалификации: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Чита, 2005. 225 с.

References

1. Veremchuk, A. M. (2013). Refleksiiia u pedahohichnii diialnosti [Reflection in pedagogical activity] *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology: zbirnyk naukovykh prats KPNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN*. (20). 92–102 [in Ukrainian].
2. Zymniaia, Y. A. (2003). *Pedahohycheskaia psykholohyia* [Educational psychology]. Moskva [in Russian].
3. Ladenko N. S., Semenov Y. N., & Sovetov A. V. (1990). *Refleksyvnaya orhanyzatsyya proektyrovochnoho myshlenyya* [Reflective organization of design thinking] [in Russian].
4. Mytyna, L. M. (2004). *Psykholohyya truda y professyonalnoho razvytyyya uchytelia* [Psychology of work and professional development of teachers]. Moskva [in Russian].
5. Oleksiuk, O. M. (2004). *Pedahohika dukhovnoho potentsialu osobystosti: sfera muzychnoho mystetstva* [Pedagogy of the spiritual potential of the individual: the sphere of musical art]. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
6. Padalka, H. M. (2008). *Pedahohika mystetstva (Teoriia i metodyka vykladannia mystetskykh dystsyplin)* [Art Pedagogy (Theory and Methods of Teaching Arts)]. Kyiv: Osvita Ukraina [in Ukrainian].
7. Semenov, Y. N., & Stepanov, S. Yu. (1983). Refleksyya v orhanyzatsyy tvorcheskoho myshlenyya y samorazvytyyya [Reflection in the organization of creative thinking and self-development] *Voprosy psykholohyy – Psychology issues*. 2. 35–42 [in Russian].
8. Slobodchikov, V. Y. (1987). Stanovlenyye refleksyvnogo soznanyyya v rannem ontogeneze [Formation of reflexive consciousness in early ontogenesis] *Problemy refleksyy: sovremennyye kompleksnye yssledovanyya – Reflection problems: modern complex research*. 60–68 [in Russian].
9. Totska, L. O. (2007). Suchasni tendentsii rozvytku vokalnoi pidhotovky maibutnykh uchyteliv muzyky [Current trends in the development of vocal training for future music teachers] *Naukovyi chasopys Nats. ped. un-tu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 14. Teoriia i metodyka mystetskoii osvity – Scientific journal Nat. ped. M. P. Drahomanov University. Series 14. Theory and Methods of Art Education*. (5 (10)). 75–78 [in Ukrainian].
10. Chzhan, Tszintzin (2014). Psykholoho-pedahohichni peredumovy formuvannia refleksii maibutnoho vchytelia muzyky [Psychological and pedagogical change your mind the form of reflexion of the Maybuty teacher of music] *Pedahohika ta psykholohiia – Pedagogy and Psychology*. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet. 166–170 [in Ukrainian].
11. Yurova, T. V. (2005). Uslovyia razvytyia pedahohycheskoi refleksyy uchytelia muzyky v protsesse povysheniya kvalyfykatsyy [Conditions for the development of pedagogical reflection of a music teacher in the process of continuing education]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Chyta [in Russian].

Гудзь Е. А.

старший преподаватель кафедры теории музыки и вокала Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского

ФЕНОМЕН ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕФЛЕКСИИ В КОНТЕКСТЕ ВОКАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ МУЗЫКИ

Статья посвящена определению и обоснованию сущности, содержания и специфики профессиональной рефлексии будущего учителя музыкального искусства. Освещены особенности вокальной подготовки будущего учителя музыки и акмеологический потенциал формирования рефлексии у студентов-вокалистов. Рассмотрен рефлексивный подход как теоретико-методологическое основание вокальной подготовки студентов в педагогических вузах. Обоснованы принципы формирования профессиональной рефлексии будущих учителей музыки в процессе вокальной подготовки.

Ключевые слова: рефлексия, профессиональная рефлексия, рефлексивный подход, вокальная подготовка, будущий учитель музыки.

Olena Hudz

Senior Lecturer, Department of Musical and Vocal Theory,
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky

THE PHENOMENON OF PROFESSIONAL REFLECTION IN THE CONTEXT OF VOCAL TRAINING OF FUTURE MUSIC TEACHER

The article defines the concept of professional reflection of future music teacher and peculiarities of its formation in students in the process of vocal training. Reflection is regarded as an acmeological strategy of forming one's performing and pedagogical self-concept, which contains the unique features of psychological integration into a work of musical, its artistic and aesthetic comprehension and technical embodiment of its content. Professional reflection of a music teacher includes stating, understanding, evaluating and correcting one's own musical perception.

The author describes reflexive approach as a theoretical and methodological basis of vocal training pedagogical universities. Reflexive approach to vocal training of future music teachers, as well as the corresponding pedagogical principles, contributes to the purposeful formation of reflexive abilities, reflexive thinking and reflexive subject position in students with the aim for them to understand themselves and comprehend artistic matter of musical art. Further research will be focused on the issue of forming professional reflection in the process of vocal training of future music teachers.

Key words: reflection, professional reflection, reflexive approach, vocal training, future music teacher.